

Un punxó inèdit a les emissions mallorquines del 1808, i comentaris sobre el valor de les variants a les monedes de necessitat

PERE VEGUÉ

Són conegudes de tothom les circumstàncies que van donar lloc a l'aïllament de les Balears de la resta de la Península des del maig del 1808. L'alçament contra els francesos el 2 de maig a Madrid, i l'inmediat inici de la Guerra de la Independència, deixà a molts dels espanyols fora del control del Govern central. Tots els qui es trobaven lliures de la presència de les tropes franceses, van desconèixer sistemàticament l'autoritat del nou rei, Josep Bonaparte, «intruso» per la gran majoria de la població fidel a la persona de Ferran VII, malgrat ser aquell el rei «legal» després de la comèdia de les abdicacions de Baiona.

Aquestes circumstàncies, tràgiques des de qualsevol punt de vista, com a contrapartida enriqueixen les nostres sèries numismàtiques amb l'aparició d'un bon nombre d'emissions a noves seques obsidionals i d'emergència.¹ Ja el mateix any 1808, i amb les emissions «franceses» de Barcelona, les de Palma de Mallorca i de Girona; el 1809, les primeres de la «Fàbrica de Moneda de Catalunya» (a Reus) i les locals de Tarragona i Lleida;² el 1810, les primeres de Càdis i de Tortosa,³ i l'any 1811, les de València.

Si s'exceptuen les emissions de la seca de Catalunya (Reus-Tarragona-Palma de Mallorca) i les de la de Càdis, amb una durada mínima de sis anys de funcionament,⁴ la resta de les emissions de necessitat són, cronològicament, molt compactes. Deixant de banda Girona, amb dues dates (els duros de punxons del 1808 i els de bust del 1809), la resta d'emissions són d'un sol any. Es fa evident que aquestes monedes són fetes no per caprici sinó que responen al desig de resoldre l'urgent problema de la manca de numerari circulant, i que les autoritats que se'n fan responsables volen resoldre amb els

1. Caldria diferenciar las monedes de necessitat en els seus dos aspectes bàsics. Les *obsidionals* (del llatí *obsideo* = assetjar) són les fetes en una ciutat assetjada per l'enemic. Totes les altres s'han de dir *monedes d'emergència*.

2. L'estudi del duro de punxons de Lleida, que figura a la col·lecció del Gabinet Numismàtic de Catalunya, permet suposar que les monedes de Tarragona són anteriors a les de Lleida.

3. El duro de Tortosa, tan discutit, sembla legítim encara que d'una tirada curtíssima, segons nova documentació de que tinc notícia.

4. Que coneguem fins ara, la seca de Catalunya va des de l'any 1809 al 1814; la de Càdis, des del 1810 fins el 1815.

medis que disposin, per rudimentaris que siguin. Si la Fàbrica de Moneda de Catalunya, i a les de Càdis i València, amb temps per endavant, poden aconseguir premses i altra maquinària, les altres seques, esperonades per la necessitat, s'hauran de valer de l'elaboració manual mitjançant punxons i martell.

Aquesta limitació de les possibilitats tècniques de fabricació ens porta directament a la temàtica d'aquest article si ens fem la pregunta: Quines són les veritables variants en les emissions obsidionals i d'emergència? És evident que, en la majoria dels casos, l'ús no de les premses i encunys o troquells sinó de punxons i martell ha de produir una gran qualitat de diferències i variants aparents (que no reals) en la disposició i gravat dels mateixos punxons. És suficient que un punxó no es mantingui perfectament vertical al moment de colpejar-lo perquè la seva imprompta sembli distinta, i per tant una variant. El mateix passa si es considera variant el fet de que les impromptes dels punxons estiguin més o menys juntes, o que un punxó tapi parcialment l'imprompta d'un altre, gravat abans. Això elimina com a variants moltes de les peces que així es consideren, al meu creure, equivocadament.

I malgrat tot, les variants hi són. Però, això sí, mai en la quantitat que alguns dels autors ens volen fer creure. Crec que s'ha de limitar la presència de les variants als aspectes més evidents: primer de tot, als encunys i punxons, si presenten diferències o estan mal col·locats (per exemple: en posició invertida), després, al mòdul i al pes i potser al metall (si es tracta de proves). Com a exemple, tenim les peces de bust, de Lleida, amb variants clares tant a l'anvers com al revers, que ens demostren l'ús de diferents encunys.

L'haver trobat entre les monedes d'aquesta època que són al fons de reserva del Gabinet Numismàtic de Catalunya una moneda mallorquina de trenta sous (un duro) amb un punxó que crec inèdit i que constitueix per sí mateix una variant desconeguda, m'ha portat a totes aquestes consideracions i a les que segueixen. L'estudi d'aquest exemplar ha fet que donés una repassada a les publicacions principals que més s'ocupen d'aquestes monedes, a fi de saber si algun d'aquests autors l'havia recollida.⁵ He comprovat que cap d'ells no en parla. I també, a més, que cada un d'ells presenta aquesta sèrie (tot i que hi ha algunes coincidències), potser una mica com li sembla.

Crec interessant, abans de tot, que intentem donar una ordenació cronològica (i per tant lògica) d'aquestes emissions. Per això, i a fi que ens ajudi a establir-la, podríem veure com es presenta la successió dels fets segons la documentació que, d'acord amb les Actes de la «Junta Suprema de Gobierno del Reino de Mallorca» i els «bandos» o pregons que es feren públics oportunament, ens facilita l'obra d'en Campaner en el seu apèndix documental.

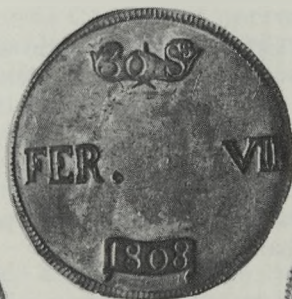
Cronologia dels fets essencials relacionats amb l'emissió

30 de maig del 1808: Creació de la Junta Suprema de Govern del Regne de Mallorca. Aquesta Junta ha de prendre consciència de la manca de moneda circulant a que estan abocats i de les dificultats que s'esdevindran, quan ja les primeres sessions, el dia

5. He treballat sobre els quatre autors principals i els tres catàlegs més coneguts. Per ordre d'edició (amb la finalitat d'observar les successives variacions en la presentació dels materials), són els següents: Heiss (1865); Campaner (1878); Vidal Quadras (1892); Herrera (1914); Dasí (1951); Yriarte-López Chaves (1965), i Calbetó (1970).

LÀMINA I. — TIPOLOGIA DE LES MONEDES MALLORQUINES DE NECESSITAT

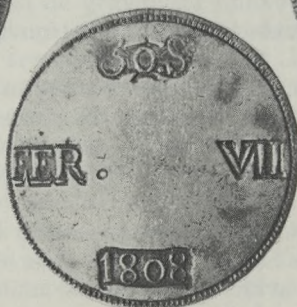
2-a

2-b

2-c

2-d

Figura 1. — Monedes de ra mà d'en Bonnín. Tipus 2, variants a, b, c i d.

3

4-a

4-b

Figura 2. — Monedes obra d'en Cuscheri. Tipus 3 i 4, variants a i b.

- 1 de juny: Es pren l'acord de demanar al senyor Bisbe que autoritzi la recollida de la plata de les esglésies no necessària pel servei del culte religiós. Més tard, el dia
- 15 de juny: La Junta rep l'informe de J. Bonnin sobre els encunys per a fabricar moneda. Mentre segueix fent-se provisió de plata, de les esglésies i de particulars, i per accelerar el procés de fabricació, a la reunió del dia
- 12 d'agost: Escoltada l'opinió del «fiel-contraste» Tomàs Cuscheri⁶ es pren l'acord que aquest presenti una mostra del pes i valor d'un duro. Així consta que l'endemà, dia
- 13 d'agost: La Junta aprova la forma i disseny presentada per en Cuscheri, i se li demana que avanci quant pugui. Tres dies més tard, el
- 16 d'agost: S'acordà fer conèixer al públic les noves monedes. L'endemà, dia
- 17 d'agost: Es publicà el «bando» en que, justificant-se la necessitat de l'emissió, s'expliquen les característiques de les peces octagonals amb les armes de la Ciutat d'una cara, i de l'altra les lletres 30. S. i 1808.⁷ D'altra banda, el mateix dia
- 17 d'agost: Reunida la Junta, l'Intendent presenta la mostra d'un duro circular elaborat per «un tal Bonnin».⁸ A la vista d'aquesta mostra, s'ordenà a en Cuscheri que tan aviat com acabi de marcar les planxes octagonals que li quedin, adapti les emissions a la nova forma circular que des d'ara s'adopta. A la vegada, se n'autoritza la fabricació al dit Bonnin, simultàniament amb en Cuscheri. El dia
- 6 de setembre: L'Intendent proposà la recollida dels duros octagonals «que circulen sense el nom del rei», i que per un altre pregó es donin a conèixer les noves monedes circulars. És per això que el dia
- 9 de setembre: Es publicà un «bando» pel que es fa saber la fabricació de la moneda circular «amb les armes de la Ciutat d'una cara, i al revers les lletres FER. VII i els rètols 30. S. i 1808».⁹ També s'ordenà la recollida dels duros octagonals en circulació a fi de repunxonar-los amb el nom del rei, i en prohibeix la circulació dels que no el portin.

6. Campaner cita en el text el nom *Cuscheri*, mentre que en l'apèndix documental sur repetidament *Cuscheri* (sense l'accent). Herrera, per la seva part (vol. I, p. 165) cita d'en Bover que l'any 1823 era assajador de la seca de Mallorca un Antoni Cuschieri. Possiblement aquest ha d'ésser parent de l'anterior. Pot tractar-se d'un cognom italià castellanitzat?

7. Aquest primer *bando* no parla d'anvers i de revers, sinó de les dues cares. Vegeu la precisió a la nota núm. 9.

8. Amb tota probabilitat aquest Bonnin és el mateix qui el dia 15 de juny presentà a la Junta un informe sobre els encunys per fabricar moneda. Pot tractar-se d'un joier de Palma.

9. Així com el «bando» del dia 17 d'agost sols parla del que va a l'una a l'altra cara de la moneda, aquest segon (del 9 de setembre) diu clarament: «... las armas de Mallorca en la una cara, y en el reverso el nombre...». L'escut és, doncs, sempre l'anvers; i el revers la cara no hi va el nom del rei, el valor i l'any.

De l'ordre en la successió dels fets que acabem de veure, podem deduir-ne la possible cronologia de les emissions. Es fa evident que, en *primer lloc*, hem de situar-hi les monedes octàgones sense el nom del rei al revers. Si el projecte del «fiel-contraste» Tomàs Cuscheri és aprovat el dia 13 d'agost i el dia 16 es pren ja l'acord de donar-les a conèixer públicament, aquestes dues dates ens donen l'inici de la fabricació, que ha d'arribar fins a passat el dia 17 d'agost, dia en el que sabem que en Cuscheri tenia encara planxes per gravar.

I si el dia 17 d'agost la Junta pren l'acord d'encunyar noves monedes, circulars, segons el model d'en Bonnin, mentre encara en Cuscheri està ocupat acabant les planxes octagonals, i no pot iniciar immediatament la fabricació dels seus duros circulars, han d'ésser els d'en Bonnin els que vagin en *segon lloc*.

Quan s'arriba al dia 6 de setembre, trobem l'acord de la Junta de donar a conèixer les noves monedes circulars i de recollir les octagonals sense el nom del rei. Podem suposar molt versemblant que per aquests dies també en Cuscheri, acabada la feina de gravar els punxons a les planxes octagonals ja preparades, hauria començat la fabricació dels seus duros rodons, que han d'anar, per això, en el *tercer lloc* de la sèrie. I finalment, aquestes peces octagonals, ja repunxonades amb el nom del rei i encara que pseudo-variants¹⁰ de les del tipus primer, hem de situar-les en *quart lloc*.

Pel que fa a la distinció entre les monedes que han sortit de la mà de l'un o de l'altre dels dos responsables autoritzats per la Junta per materialitzar aquestes emissions, la diferenciació es fàcil. Sabem que s'encarregà a en Cuscheri la manufactura de les primeres peces octagonals. Els punxons utilitzats en aquestes labors primeres són els mateixos que trobem a les monedes circulars que ara s'ordenen en tercer lloc, amb l'afegit del nom del rei i el gravat d'una àmplia orla. A més a més, aquests dos punxons amb FER. i VII coincideixen molt exactament amb els que es posaren a les del tipus primer, al repunxonar-les després de recollides, i que ens donen després d'aquesta operació el nou tipus quart.

D'en Cuscheri han d'ésser, doncs, les monedes dels tipus primer (duros octagonals sense nom del rei), tercer (duros circulars de punxons iguals i orla àmplia) i quart (octagonals repunxonades amb el nom del rei). D'en Bonnin han d'ésser, per eliminació les monedes del tipus segon, amb punxons semblants (que no iguals) amb el nom del rei, i els de valor i any molt diferenciats de forma, així com també ho és l'orla, que en aquestes monedes es presenta com una gràfila estreta.

Establerta l'ordenació cronològica de les emissions i la seva més que probable atribució, podem veure algunes particularitats que trobem en les publicacions de les que abans hem parlat, i que repassem ordenades també segons l'any de la seva edició:

HEISS, I, p. 243 i làm. 63, núms. 22 a 24. Publica i reproduïx el gravat de tres monedes: els tipus 3, 2 i 4 de l'ordenació que acabem d'establir. No coneix el tipus 1. Confon l'anvers i el revers.

CAMPANER, pp. 236 i 237 i làm. X, núms. 1 a 4. Publica i dona el dibuix gravat de quatre monedes: els tipus 1, 4, 3 i 2. Canvia també anvers i revers i a la làmina posa el tipus 4 a l'esquerra i el tipus 1 a la dreta.

10. El que una moneda surti del procés de fabricació amb certes diferències en relació amb el tipus normal, és una variant. Si després de trobar-se en circulació, torna a la seca per rebre modificacions sobre l'aspecte primitiu, ja no és una variant sinó una moneda «nova».

VIDAL QUADRAS, III, p. 93, núms. 10573 a 10539. Publica, sense gravat, tres monedes: els tipus 3, 2, i 4. Confon també l'anvers i el revers.

HERRERA, I, p. 166, núms. 150 a 152, i lám. V, núms. 2 a 4. Publica i reproduueix el gravat de tres monedes: els tipus 2, 1 i 4. Si d'una part publica el tipus 1 (ja publicat en el Campaner, però no per Heiss i Vidal Quadras), de l'altra sembla ignorar el tipus 3, tipus que els autors anteriors han publicat tots tres. També confon anversos i reversos.

DASI, IV, pp. 44 a 47 i núms. 1009 a 1012. Publica i reproduueix les quatre monedes: Tipus 1, 4, 2 i 3. És l'autor qui primer (dels set que considerem) atribueix correctament els duros circulars a en Bonnin i a en Cuscheri. Situa bé anversos i reversos. Encara que ordena juntes les monedes octagonals, les separa en tipus diferenciats (t. LXXXIX i t. XC). Les monedes circulars, que posa ben ordenades cronològicament, les considera subtipus A i B del seu tipus XCI, en el que jo no puc estar d'acord. Sortides de mà distinta i possiblement de distint taller, sols coincideixen en el punxó de l'anvers i el gravat del cantell. Els respectius reversos, tot i dient el mateix, són ben diferents de punxons.

YRIARTE-LÓPEZ CHAVES, p. 141, núms. 871 a 874. Publica i reproduueix també les quatre monedes: tipus 3, 2, 4 i 1. Manté l'ordenació donada el primer per Heiss i seguida també al Vidal Quadras, amb els que igualment coincideix al confondre anversos i reversos, afegint-hi al final la primera moneda de la sèrie que aquells, com hem vist, no publiquen.

CALBETÓ, I, p. 274 i 275, núms. 925 a 930. Publica i reproduueix un total de sis exemplars. Els tipus 1, 4, 2 i 3, i dues variants (?): 4 v. i 2 v. Segueix bàsicament el Dasi, però confon encara anversos i reversos. Pel que fa a les variants, la primera (el seu núm 927) s'ha d'admetre amb reserva, ja que la posició i forma del gravat (en l'exemplar reproduït) molt marcat a la part esquerra i més superficial cap a la dreta, sembla indicar una posició inclinada del punxó al donar el cop de martell per gravar-lo. Podria tractar-se doncs d'un punxó mal gravat més que d'una variant. Ara bé, aquesta variant del punxó amb les lletres FER i sense el punt existeix, podem veure-la al final de la làmina que acompanyem (fig. 4 b) amb una imprompta del punxó ben equilibrada d'intensitat. Pel que fa a la segona variant que publica (el seu núm. 929), segons la meua opinió no cal admetre-la. Com hem dit abans, en una elaboració manual a martell, no pot demanar-se precisió de distàncies entre els punxons.

Hom pot observar de l'anàlisi del material publicat, que l'autor que s'ajusta més a l'ordenació cronològica facilitada per la documentació és en Dasi. El fet de que situï junts els nostres tipus 1 i 4 (agermanant les dues peces octagonals) ja hem dit que pot justificar-se perquè la segona moneda no és res més que la primera, després de recollida i repunxonada, tot i que cronològicament és posterior als duros circulars.

Campaner salta l'ordre anterior postposant el nostre tipus 2 al 3, possiblement amb la intenció d'agrupar les monedes de la mà d'en Cuscheri per la identitat dels punxons, i deixant per el final la peça projectada per en Bonnin.

Heiss, Vidal Quadras i Yriarte-López Chaves mantenen la mateixa estructura, tot i que l'últim afegeix (com ja s'ha dit abans) al final de tot la primera de les monedes de la sèrie que els dos primers no coneixen.

Finalment, Herrera presenta el primer el tipus 2 (el d'en Bonnin) seguit de les dues monedes octàgones (tipus 1 i 4) i deixant de citar el duro circular d'en Cuscheri que per força tenia de conèixer per haver estat publicat a tres obres tan conegudes com són les de Heiss, Campaner i Vidal Quadras, molt abans de l'edició del seu estudi.

Passem ara al problema de les variants. Les monedes que figuren reproduïdes a la làmina d'illustració ens faciliten dades per tot el comentari que segueix, i em semblen prou representatives del conjunt, tot i que no pretenc considerar exhaustiva aquesta representació, sinó tot al contrari: una mostra. La làmina comença amb quatre reversos del tipus 2¹¹ que sabem de la mà d'en Bonnin. A continuació un revers del tipus 3 i altres dos del tipus 4, el normal i la variant sense punt després de FER, tots ells de la mà d'en Cuscheri.

Pel que fa als quatre primers, la novetat més interessant és la que es presenta en primer lloc (figura 2-a). Aquí podem veure, crec que per primera vegada publicat, un punxó amb les lletres FER (del nom del rei) que presenta la peculiaritat de les tres lletres van soltes, mentre que en totes les altres formes conegudes fins ara, les tres lletres s'uneixen en una espècie de cartela irregular que trobem semblant a totes les altres emissions de la sèrie (si s'exceptua les del tipus 1, que no porten el nom del rei). Més endavant tornarem a parlar d'aquest punxó.

El segon revers (figura 2-b) ens enllaça amb el 2-a per la coincidència del punxó on hi figura l'any. És el mateix, com podem observar, si ens fixem en la forma, disposició i separació de les xifres i especialment en que l'eix de l'última xifra, el segon vuit, es desplaça cap a la dreta.

El tercer revers (figura 2-c) manté iguals al 2-b els punxons del nom del rei, però té diferències en els del valor i de l'any. El primer (30. S^s) amb la xifra 3 que té un dibuix amb el traç superior formant un angle més tancat, ja que la línia perd horizontalitat baixant de l'esquerra; el zero és tot ell més gruixut; el punt de separació és fi i la lletra S està situada més junta i és tota ella més ampla. El segon punxó, amb la data, té les xifres més separades i no s'hi aprecia la desviació de l'eix de l'últim vuit, com observem a les dues figures anterior (2-a i 2-b).

El quart revers (figura 2-d) porta tres punxons amb diferències. El del valor, amb una S dibuixada molt diferent, el punt de separació gruixut i tots els signes més junts, el que fa que l'imprompta del punxó sigui tota ella més estreta; el de les lletres FER, tot ell més baix que els anteriors i amb un traç final de la R menys corbat; i el de l'any molt semblant a l'anterior (el 2-c) però amb les xifres no tant separades, i per tant tot el punxó resulta més estret.

He deixat pel final un comentari sobre els punts que veiem després de les lletres FER. En els quatre reversos del tipus 2 (que acabem de veure) els quatre punts estan en una posició distinta. La meua opinió, que caldrà confirmar fent una millor i més exhaustiva anàlisi de materials, és que aquest punt es marcava amb independència de les lletres anteriors, i per tant era

11. A la làmina no hi figura el tipus 1 per limitacions d'espai i perquè, a la vegada, el tipus 4 ens dona els mateixos punxons (exceptuant els del nom del rei) que porta la primera moneda de la sèrie.

un cinquè punxó gravat en el revers de la moneda, la posició del qual, en conseqüència, no constitueix pròpiament una variant.

Pel que fa a les monedes de la mà d'en Cuscheri, la gran similitud de punxons en totes les peces la més difícil el trobar-hi variants. Mentre que en les fabricacions d'en Bonnin podem identificar-hi els cinc punxons utilitzats en el revers (el cinquè punxó, com ja he dit abans, el punt després de FER), en les monedes fetes per en Cuscheri són clars els dos punxons amb el nom del rei, però tant les marques de valor com la data no permeten determinar amb seguretat si els diferents signes estan gravats un a un o en grup.

Si tenim present que, com diu el «bando» del dia 9 de setembre, aquestes emissions havien d'intentar cobrir la manca de moneda circulant, i que tan sols el dèficit de la «Tesoreria del Ejército» ja era d'onze milions anuals¹² veurem que la tasca de fabricar moneda havia d'ésser llarga. Les possibilitats d'inutilitzar punxons (trencats accidentalment o per un desgast natural) molt elevades, i per tant la necessitat de punxons nous per continuar-la era imprescindible. Amb els medis de què disposaven, difícilment els nous punxons podien ésser exactament iguals als utilitzats, i les variants han de sorgir, tal com hem vist amb les monedes del tipus 2. Es curiós, però, que surtin moltes més variants entre les monedes d'en Bonnin que entre les d'en Cuscheri.

Tornant al punxó inèdit que en aquest article acabem de conèixer, cal fer-hi unes consideracions finals. El que primer ens sorprèn és la forma que presenta aquesta impromta. Les lletres queden, com a tots els punxons mallorquins, a nivell de la superfície del metall de la moneda. Però així com en els punxons que podem classificar de normals, les lletres es presenten exemptes sobre un fons rebaixat que forma aquesta espècie de cartela més o menys rectangular, aquí veiem que les lletres queden perfilades per línies fines que limiten els dos costats del traç. Estudiant aquesta impromta tan especial podem intentar deduir la manera com va ésser realitzada. Els dibuixos de la làmina II en ajudaran a aclarar-ho. A la part alta de la làmina trobem el fragment superior de les lletres que fan el nom FER. La línia A-B ens dona la secció de l'impromta, l'alçat de la qual (dibuixat a sota) ens mostra la secció del punxó (part alta del dibuix) i la de la impromta gravada sobre la moneda (part baixa). Aquests dibuixos es fan veure la solidesa del punxó, amb superfícies d'impacte prou amples i sòlides, les quals han de produir un enfonsament correcte i uniforme del metall, i per tant, una lletra clarament destacada sobre el fons colpejat pel punxó.

A la part inferior de la làmina, hi trobem les lletres del punxó inèdit amb la línia de secció A'-B' i a sota el dibuix d'aquesta secció alçada. La finor de les línies que perfilen la lletra, la qual no sobresurt del fons de separació entre les mateixes, perquè no ha estat colpejat ni enfonsat, solament pot ésser produïda per un punxó fet de fines línies que sobresurten de la superfície uniforme del mateix. Aquest punxó, per tant, ha de ser molt feble per a rebre successius cops de martell en un ús continuat. Per aquests motius, un punxó més sòlid i resistent, o sigui, el que fins ara només coneixíem, havia de substituir-lo.

Una altra possibilitat és que aquesta moneda no fos punxonada sinó cisellada, tot i que petites imperfeccions en les línies que dibuixen el perfil de les lletres més aviat ens fan pensar que no és el cisell la tècnica utilitzada.

12. Solament aquests onze milions de «reales de vellón», quantitat equivalent a setze milions i mig de sous mallorquins representa l'elaboració de 550.000 monedes de trenta sous o duros.

LÀMINA II. — DIBUIXOS DELS PUNXONS I LES IMPROMTES AMPLIATS A L'ESCALA 6/1

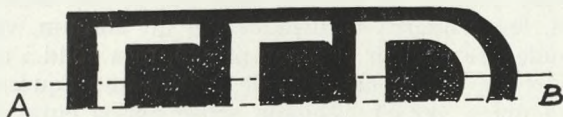

Figura 3. — Part superior del punxó normal amb les lletres FER, indicant-se la línia de secció A-B.

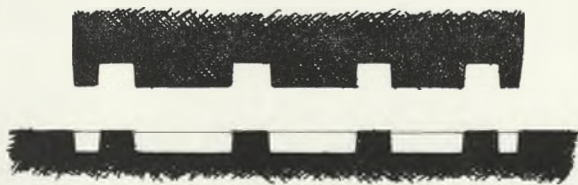

Figura 4. — Alçat per la secció A-B. A dalt, secció del punxó. A baix, secció de l'impromta sobre el metall.

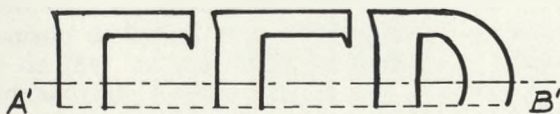

Figura 5. — Part superior del punxó inèdit amb les lletres FER., indicant-se la línia de secció A'-B'.

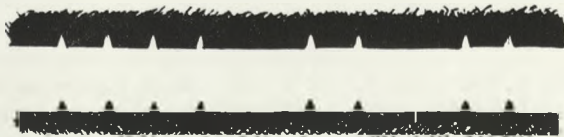

Figura 6. — Alçat per la línia de secció A'-B'. A dalt, secció del punxó. A baix, secció de l'impromta sobre el metall.

En efecte, el cisellador pot fàcilment corregir petites irregularitats que aquí s'observen, i que és difícil que en Bonnín no hagués vist. Si a la moneda que estudiem hi són, més caldria pensar en una feina de punxó que de cisell.

Tenim l'esperança que coneguda la presència d'aquest punxó inèdit, els col·leccionistes d'aquestes sèries revisaran els seus exemplars. Hi ha la possibilitat que en surtin d'altres. Si fos així podríem pensar amb seguretat que aquestes monedes, les primeres realitzades pel dit Bonnín, van seguides de les fins ara conegudes, fetes amb el segon punxó, més sòlid i resistent. Si pel contrari, no en surt cap altra, hauríem de creure que aquesta moneda que presentem és peça única, potser cisellada sense massa cura, i que pot tractarse del model que en Bonnín presentà a la Junta Suprema de Govern del Regne a la reunió del dia 17 d'agost, de la que abans hem parlat, i que coneixem pel recull documental d'en Campaner.